

- вовання Бога. – Симферополь: Християнський научно-апологетический центр, 2006. – 352 с.
101. Linus Pauling. No More War! // New York: Dodd, Mead & Co., 1958. Цит. по Стробел Л. Создатель под следствием. Журналист расследует научные свидетельства в пользу существования Бога. – Симферополь: Християнський научно-апологетический центр, 2006. – 352 с.
102. Weinberg S. The First Three Minutes. – New York: Basic Books, updated edition, 1988. Цит. по Стробел Л. Создатель под следствием. Журналист расследует научные свидетельства в пользу существования Бога. – Симферополь: Християнський научно-апологетический центр, 2006. – 352 с.

Сидоренко Олена,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін

Миколаївського інституту права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВО ТА МОРАЛЬ ЯК ОСНОВНІ СПОСОБИ ПРАВОВОГО ВПЛИВУ НА ПОВЕДІНКУ СУБ'ЄКТІВ

Анотація. Право та мораль чинять суттєвий вплив на поведінку особи. Право та мораль як соціальні норми є основними регуляторами найважливіших суспільних відносин у демократичному громадянському суспільстві. Моральні засади визначають межі поведінки суб'єкта, а звернення до них необхідне тоді, коли на це є пряма вказівка закону.

Ключові слова: правовий вплив, правове регулювання, правова поведінка, право, мораль, національне законодавство.

Аннотация. Право и мораль осуществляют существенное воздействие на поведение лиц. Право и мораль как социальные нормы являются основными регуляторами наиболее важных общественных отношений в демократическом гражданском обществе. Моральные основы определяют рамки поведения субъекта, а обращение к ним необходимо тогда, когда на это есть прямое указание закона.

Ключевые слова: правовое воздействие, правовое регулирование, правовое поведение, право, мораль, национальное законодательство.

Summary. A law and moral carry out the substantial affecting behavior of persons. Law and moral as social standards are the principal governors of the most important public relations in a democratic civil society. Moral basics delimit a person's behavior and the appeal to them is only necessary when there is a direct order of law.

Key words: legal influence, legal regulation, legal actions, law, moral, national legislation.

Вступ

Правовий вплив та правове регулювання є суттєвими і необхідними умовами людського цивілізованого життя, нормального спілкування, гармонійної і результативної життєдіяльності людей.

Загальноприйнятим у науковій літературі є те, що взятий у єдності та різноманітності увесь процес впливу права на суспільне життя, свідомість і поведінку суб'єктів за допомогою правових і неправових засобів необхідно розуміти як правовий вплив. Правовий вплив здійснюється не лише нормами права, а й

іншими соціальними засобами і формами впливу на поведінку суб'єктів. А правове регулювання – це здійснюване державою за допомогою права та сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона та розвиток. Правовий вплив може здійснюватися за допомогою юридичних та неюридичних засобів (інформаційних, ідеологічних, психологічних та інших механізмів), а у правовому регулюванні право реалізується через його механізм (систему правових засобів і форм).

З переходом від первісного до державно-організованого суспільства, до цивілізації важливе місце у системі соціального регулювання здобуло правове та моральне регулювання. Історія розвитку цивілізації свідчить, що право і мораль як складові частини духовної культури суспільства органічно пов'язані одне з одним. Правова система державно-організованого суспільства закріплює життєво важливі для усього суспільства вимоги моралі, моральні настанови.

Право і мораль постають основоположними елементами щодо регулювання, впорядкування відносин у суспільстві та основоположними щодо здійснення правового впливу на поведінку суб'єктів. Правові норми не мають суперечити демократичним засадам суспільства, а засади суспільної моралі повинні братись до уваги органами державної влади щодо процедури розроблення нормативно-правових актів держави. Тому актуальним є проведення соціально-філософського та юридичного аналізу проблеми стану права та моралі в суспільстві, впливу моральних норм та правових норм на формування поведінки особи. Адже мораль є формою свідомості суспільства і сферою свідомості окремого індивіда; мораль є базовою та необхідною передумовою становлення, удосконалення національного законодавства, за допомогою якого здійснюється ефективний правовий вплив на поведінку суб'єкта.

Питання щодо сутності та значення права і моралі досліджується у працях таких відомих вчених-правознавців як В. П. Андрущенко, В. А. Бачиніна, Т. В. Бутко, В. Є. Дзівідзінського, О. В. Зайчук, О. В. Козаченка, Н. М. Крестовської, Є. М. Мануйлова, І. Ф. Надольного, Ю. М. Оборотова, Н. М. Оніщенко, Л. Фуллера, М. В. Цвіка та інших.

На даному етапі розбудови демократичної та правової держави питання щодо сутності та значення права і моралі набуває все більшої актуальності.

Удосконалення системності суспільства підвищує потребу аналізу значення права і моралі, їх співвідношення як основоположних способів упорядкування відносин між людьми та ефективних способів соціального впливу на поведінку суб'єктів. Дослідження взаємодії права як засобу державного впливу на суспільні відносини, та моралі як різновиду соціальних норм, дає дійсну можливість втілення в практичну діяльність суб'єктів моральних, правових, етичних, релігійних норм, що постають основоположними чинниками взаєморозуміння та співпраці між людьми на сучасному етапі розвитку людства.

§ 1. Сутність права та моралі як способів правового впливу

Право і мораль є основоположними елементами щодо регулювання та впровадження відносин у суспільстві, виступають основними способами впливу на поведінку суб'єктів. Вони взаємодіють один з одним у процесі регулювання відносин, доповнюють один одного, та їх ознаки багато у чому співпадають, наприклад, те, що право дозволяє або забороняє, те саме мораль заохочує або засуджує. Мораль є системою принципів, оцінок, ідей, суджень, норм людської поведінки, які виникають із потреби узгодження інтересів індивідів один з одним, із суспільством, що спрямоване на врегулювання поведінки людей відповідно до понять «добро і зло», «справедливість і несправедливість», «честь і безчестя», підтримується особистим переконанням, вихованням та силою громадської думки.

Мораль постає категорією, що віддзеркалює рівень свідомості. Мораль постає у людському уявленні як належне, критерієм якого є добро і зло, чесність, порядність, справедливість, правда. Мораль є динамічним явищем, яке трансформується залежно від економічного, інформаційного, культурного, духовного розвитку суспільства або індивідів. Мораль формується особою усвідомлено від впливом таких чинників як освіта, виховання, навколишнє середовище у вигляді принципів, норм, оцінок, ідеалів.

Право – це історично сформована, морально обґрунтована та релігійно ввірена, легалізована ціннісно-нормативна система, розрахована на загальне визнання (легітимацію) та відповідну поведінку людей, організацій, соціальних спільнот, в якій використовуються процедури, формалізовані рішення та державний примус для попередження та розв'язання конфліктів, збереження соціальної цілісності [14, с. 56–57]. Існування права сприяє утвердженню загальнолюдських норм моралі, подоланню несправедливості, злу.

Маючи вплив на мораль, право забезпечує усвідомлення її у свідомості громадян. Мораль, маючи вплив на право, постійно збагачує його та підвищує його значення як основоположного регулятора суспільних відносин.

Моральні і правові норми перебувають у динамічному зв'язку, оскільки правова система організованого суспільства утверджує найважливіші для суспільства моральні цінності та ідеали. Взаємозв'язок права і моралі відслідковується також у спільності соціальних, економічних, культурних інститутів, виховання, ставлення осіб до свободи, рівності, справедливості.

Мораль віддзеркалює головні потреби суспільства, а право постає як моральна цінність. Вищим критерієм правомірної та соціально активної поведінки особи є моральна поведінка. Головним призначенням права і моралі є запровадження та підтримання стабільності та порядку у суспільстві, створюючи при цьому еталони поведінки, що формально закріплюються у нормах національного законодавства.

Право є системою загальнообов'язкових норм, принципів, які встановлені, визнані або санкціоновані державою як регулятори суспільних відносин, що

формально закріплюють міру свободи, рівності, справедливості відповідно до групових та індивідуальних інтересів населення, що забезпечуються усіма заходами легального державного впливу аж до примусу. Аналізуючи дану категорію, можемо виокремити такі ознаки права як: загальнообов'язковість (норми права мають адресатом усіх суб'єктів правовідносин, є обов'язковими для них); нормативність (право є системою правил, які мають загальний характер, розраховані на багаторазове використання та є встановленим варіантом поведінки); формальна визначеність (норми права закріплюються у письмовій формі, мають логічну впорядкованість та структуру, встановлюють та закріплюють права та обов'язки суб'єктів правових відносин; мають бути точними, лаконічними, конкретними, однозначними); системність (право є чітко сформованою, логічно побудованою структурою норм права); взаємозв'язок з державою (норми права встановлюються або санкціонуються державою, забезпечуються методами легального державного впливу аж до примусу); регулятивність (право є регулятором відносин у суспільстві); закріплює міру свободи, рівності і справедливості (право віддзеркалює права, свободи, законні інтереси осіб, забезпечує реалізацію особами даних елементів); процедурність (видання та реалізація правових норм забезпечується встановленим порядком і послідовністю дій).

Право за своїм змістом і формою є елементом людської культури, оскільки віддзеркалює рівень і характер загальнолюдських надбань, які у правотворчому процесі набувають юридичного змісту і за допомогою домінуючої юридичної техніки втілюються у правові встановлення. Відсутність культурологічного підґрунтя для формування права не приводить до бажаної мети формування таких нормативних приписів, які будуть сприйняті суспільством як справедливі і забезпечать їх виконання, у першу чергу, на рівні переконання суб'єкта права щодо їх доцільності й необхідності [8, с. 78]. Одним із видів культури є саме правова культура. Будучи елементом загальної культури, правова культура постає чіткою системою цінностей (ідеалів) та забезпечує регулювання індивідуальної, групової, масової культури. Правова культура є основоположним чинником демократії в суспільстві та державі. Усі юридичні норми є нормами культури, адже продуктами культури є уявлення про добро, зло, честь, гідність, традиції, звичаї тощо; не можуть перетворюватися на право правила поведінки, що не стали нормою культури. Необхідно констатувати, що тісний взаємозв'язок проявляється між правовою і моральною культурою, адже оцінка правових явищ і процесів є не тільки правовою, а й моральною оцінкою. Тому порушення законності і правопорядку, порушення та ігнорування законних прав і інтересів людини і громадянина завжди розглядаються як аморальні явища. З іншого боку, і правова культура чинить зворотний вплив на моральну культуру, так як виступає необхідною умовою формування високих моральних цінностей людини. Розуміння сутності і соціального призначення правових явищ і процесів (законності, правопорядку, правосуддя, юридичної відповідальності

тощо) сприяють зміцненню у свідомості людини основних принципів і категорій моралі.

Людина, будучи суспільною істотою, не може не підпорядковуватись певним вимогам, оскільки це є неодмінною умовою єдності та стійкості розвитку людства. Одними із найважливіших вимог є моральні норми. Мораль посідає одне із найважливіших місць серед найдавніших форм свідомості суспільства, яка спрямована на утвердження суспільно необхідного варіанту поведінки людей. На противагу правовим нормам, підпорядкування яким контролюється органами державної влади, моральні норми спираються на традиції, звички, громадську думку та переконання. Такі питання як, що розуміється під: «гарним звичаєм, поведінкою, діяльністю», що означає «пристойно, гідно, порядно» є нагальними проблемами для суспільної моралі на сьогоднішній день. Значне місце посідають не тільки вчинки, а також і мотиви. Особа, яка глибоко морально обізнана, вчиняє не будь-що, а те, що є правильним, гідним, керується своїми особистими переконаннями. Мораль – це система норм, правил, що регулюють спілкування і поведінку людей, забезпечують єдність суспільних і особистих інтересів. Крім прямих норм поведінки, мораль також включає ідеали, цінності, категорії [15, с. 320–321]. Ідеал постає як досконалість, вище прагнення людини, її уявлення про вищі моральні вимоги.

Цінності розглядаються як щось найдорожче як для самої людини, так і для всього людства. Такі поняття як «негативні цінності», «антицінності» вживаються як позначення негативного відношення особи до певних явищ. Саме цінності віддзеркалюють ставлення особи до реальних явищ, інших осіб і до самого себе. Проблема цінностей пов'язана з проблемою культури, що знаходить своє вираження у поділі у якості визначальних цінностей: істини, добра, краси та святості, а наука, правопорядок, мистецтво і релігія – це цінності – блага культури [14, с. 270].

Цінності лежать і в основі права, так як вони формують його зміст, визначаючи права та обов'язки, дозволи та заборони, правові дефініції, категорії та інститути [15, с. 76]. Слід розмежовувати поняття «цінність», «правові цінності» та «цінності права». Цінність – властивість того чи іншого суспільного предмета, явища задовольняти потреби, бажання, інтереси соціального суб'єкта (індивіда, групи людей, суспільства). Ціннісне відношення виникає в результаті включення того чи іншого об'єкта у сферу інтересів людини та її діяльності. Цінності є стимулом для зміни соціального буття, тому вони є джерелом діяльності, активного ставлення до реальності [15, с. 77]. Цінність є основою вибору суб'єктом цілей, засобів, результатів та умов діяльності, що відповідають на запитання: «В ім'я чого здійснюється ця діяльність?». Правові цінності – цінності, які розкривають власну цінність права (суб'єктивне право, юридичний обов'язок, законність, юридична відповідальність, правовий статус та ін.) [12, с. 154]. Право як соціальний регулятор також і є цінністю. Цінності права – різноманітні матеріальні та нематеріальні блага, які забезпечуються правом (життя, здо-

ров'я, свобода, власність тощо) [12, с. 155]. Цінності як вищі установки, в яких людина бачить себе і виправдання свого існування, присутні у вигляді об'єктивних моментів змісту ціннісної свідомості [17, с. 94]. Сфера цінностей створює особливу историко-культурну реальність. Цінність права – це його спроможність служити метою і засобом задоволення науково обґрунтованих, соціально справедливих загальнолюдських потреб та інтересів громадян та їх об'єднань. Вона формується стосовно кожної людини (особистісна цінність), соціальних спільнот та об'єднань (групова цінність) і, зрештою, суспільства в цілому (загальносоціальна цінність). Ціннісно-правове регулювання, в першу чергу, знаходить своє вираження у встановленні правових меж між цінностями та антицінностями, у створенні умов для забезпечення цінностей та їх досягнення у недопущенні утвердження антицінностей у правовій сфері [13, с. 64].

Основоположним моральним поняттям є така категорія як «добро». «Все, що вважається моральним, морально належним, є добром» [20, с. 58]. Сутність аморального, того, що протистоїть морально-цінному, віддзеркалюється у понятті «зло». Аналізуючи поняття «добро», слід відзначити і таку категорію як «доброчесність», що охоплює позитивні моральні якості особи. Моральна особистість – доброчесна людина. Однією із значимих категорій моралі є також совість. Совість розглядається як можливість особи пізнавати етичні цінності і користуватись ними у різних життєвих ситуаціях, самостійно визначати свої моральні обов'язки, підтримувати моральний самоконтроль, аналізувати свій обов'язок серед інших людей.

Мораль – це складова частина індивідуального світогляду, вона багато в чому визначає для особистості картину соціально-політичного світу [7, с. 27–28]. Мораль – це форма суспільної свідомості і сфера індивідуальної свідомості особи, що становить сукупність висловлених у нормах, принципах, категоріях й ідеалах моральних вимог, на основі яких суспільство й особистість формують оцінки людської поведінки, явищ соціального і духовного життя, поведінку в сімейно-побутовій, трудовій, громадянській, політичній життєдіяльності [4, с. 143]. Мораль – (від лат. – *mores* – звичаї, від *moralis* – моральний) – система поглядів, уявлень, норм, оцінок, що регулюють поведінку людей [11, с. 310]. Мораль та право виступають як способи практичного орієнтування людей в соціальному житті [5, с. 29], способами впливу на поведінку людей.

Цікавою видається позиція відомого американського професора права Л. Фуллера, який у своїй роботі «Мораль права» дослідив взаємозв'язок моралі та права, складні проблеми правової моралі, законності та законодавства, справедливості й ефективності законів та запропонував розмежовувати мораль обов'язку та мораль прагнення. Мораль прагнення починається на найвищому рівні людських досягнень, а мораль обов'язку починається на найнижчому. Мораль обов'язку «можна порівняти з правилами граматики»; мораль прагнення – «з правилами, які формулюються критиками для досягнення високого стилю й вишуканості твору». Правила граматики встановлюють те, що потріб-

но для збереження мови як засобу спілкування, так само як правила моралі обов'язку встановлюють необхідне для суспільного життя. Принципи ж доброї літератури, як і принципи моралі прагнення, «є вільними, розпливчастими та невизначеними і скоріше дають нам загальне уявлення про досконалість, якої нам треба прагнути, ніж указують надійні й непохибні способи її досягнення» [19, с. 14]. «Мораль прагнення – це моральність Добропорядного Життя, досконалості, найповнішої реалізації людських здібностей» [19, с. 13]. Проте не існує доступного нам способу примусити людину жити розумним життям. Ми можемо лише намагатися виключити з її життя найбільш кричущі й очевидні прояви випадковості та ірраціональності, створити умови, суттєво важливі для розумного людського існування – необхідні, але недостатні умови для досягнення цієї мети. Для того щоб судити, що в людській поведінці є поганим, ми мусимо знати, що є цілковито добрим. Кожна дія має оцінюватися з точки зору її внеску до досконалого життя. Без уяви про ідеал людського існування ми не матимемо взірця – як для встановлення обов'язків, так і для відкриття нових способів виявлення людських можливостей [19, с. 18].

Основоположними елементами внутрішньої характеристики людини, у яких саме проявляються соціальні особливості, є потреби, цілі, орієнтації, ідеали, установки. «Моральна регуляція спирається на громадську думку і совість кожної людини. У цьому одночасно – її сила і слабкість, таємниця ефективності застосування у всіх сферах соціального життя. Силою громадської думки можна психологічно, морально засудити особу, проте не можна притягнути до відповідальності (покарати). Деякі члени сучасного суспільства ігнорують моральні вимоги, не визнають загальнокультурні цінності. Звичайно, в таких випадках мораль безсила, але не безсилі люди» [2, с. 123]. Значне місце у правовому та моральному регулюванні посідає такий метод як переконання, оскільки воно пов'язує знання норм та їх значення як чинника прогресивності та істинності. Поява переконання означає перетворення норми на внутрішню цінність людини, тоді як звичка цього не вимагає [5, с. 171]. Одним із елементів моралі також виступає спілкування, яке є засобом гуманізації людей. Моральність у контексті спілкування є тим самим виміром, який визначає поведінку людини, її ставлення до співрозмовника, охоплює внутрішню потребу особистості до здійснення моральних дій і вчинків [10, с. 30].

Право і мораль постають основоположними регуляторами, «керівниками» суспільних відносин, поведінки суб'єктів правових відносин. Право і мораль забезпечують узгодженість колективних та індивідуальних інтересів. Право і мораль доповнюють, взаємообумовлюють і забезпечують один одного щодо впорядкування суспільних відносин. Як зазначає відомий правознавець професор Ю. М. Оборотов, взаємозв'язок між нормами права і нормами моралі обумовлений тією роллю, яку мораль відіграє у сфері правового регулювання [14, с. 101]. Загальнолюдський зміст моралі відображено у «золотому правилі»: поведься з людьми так, як би ти хотів, щоб поводитись з тобою. Мораль постає як втілен-

ня найважливіших людських цінностей, і в силу цього моральні норми та оцінки виступають визначальним критерієм поведінки.

Аналізуючи поняття права та моралі, можемо виокремити їх спільні та відмінні риси. Єдність моралі і права обумовлюється такими ознаками як: право і мораль є різновидом соціальних норм; системність (право і мораль являють сукупність (систему) соціальних норм); спільна мета (право і мораль мають на меті узгодження суспільних відносин, закріплення свободи, рівності справедливості і гуманізму); спільні цінності (право і мораль є основоположними людськими цінностями, показниками рівня культурного та соціального розвитку суспільства); нормативність (норми права і норми моралі встановлюють певний варіант поведінки, вказуючи на заборони та дозволи); загальний характер (право і мораль поширюються як на колективних, так і на індивідуальних суб'єктів відносин). Також право і мораль забезпечують високий рівень політичної та правової культури. Політична культура являє собою систему політичних поглядів, цінностей, ідей, переконань, традицій, що знаходять своє вираження у політичному житті громадян, у діяльності органів державної влади, службових та посадових осіб, політичних партій, об'єднань громадян. Під правовою культурою розуміється сукупність правових цінностей, елемент духовної культури, що віддзеркалює рівень розвитку, впорядкованість правових відносин та законність у державі. Одним із засобів впливу на правову культуру є правове виховання (систематичний цілеспрямований вплив на свідомість людини з метою формування у неї правової культури і активної правомірної поведінки).

Говорячи про відмінність права і моралі, можемо виокремити наступне: відповідно до способу створення норми права встановлюються або санкціонуються державою, у свою чергу, норми моралі породжуються і розвиваються в суспільстві, свідомості громадян, маючи недержавний характер; відповідно до методу забезпечення право забезпечується державою, шляхом контролю за дотриманням правових приписів та встановлення відповідних санкцій за їх порушення, тоді як внутрішнім гарантом моралі постає свідомість особи, громадська думка; відповідно до форми вираження норми права мають своє закріплення в нормативно-правових актах держави, а норми моралі існують в людській свідомості; відповідно до оціночних понять правові норми встановлюють поняття правомірних і неправомірних діянь (дій або бездіяльності), законного і незаконного, а мораль регулює відносини з точки зору добра, справедливості, совісті, честі тощо; відповідно до особливостей відповідальності правові норми встановлюють негативну реакцію держави на неправомірні діяння осіб шляхом притягнення до юридичної відповідальності, а мораль не має сформованої процедури притягнення до відповідальності, але впливає на особу за допомогою таких форм морального впливу як висміювання, засудження особи за аморальну поведінку; відповідно до сфери дії правові норми поширюються на відносини, які є найбільш значущими для суспільства (владні відносини, трудові, цивільні, господарські, здійснення правосуддя і т. д.), а мораль впливає на від-

носини міжособистісні (відносини між членами сім'ї, між друзями). Як зазначає вчений С. С. Алексєєв, право і мораль при всій глибокій єдності останніх – явища, що не знаходяться в одному ряду у межах єдиної нормативної системи. Вони не можуть бути у такому прямолінійному зв'язку, коли одне (мораль) є основним та вихідним, а друге (право) – похідним і залежним. Мораль позбавлена характеру домагання, наявності вимог до суб'єкта моральної дії, тоді як право передбачає наявність двостороннього зв'язку «право-обов'язок» [1, с. 136].

§ 2. Моральні засади правових норм сучасного національного законодавства України

Мораль пронизує усю правову матерію, діюче законодавство. Моральні засади закріплені як у законах нашої держави, так і в підзаконних нормативно-правових актах. Законодавство є досягненням загальнолюдської культури, втіленням гуманістичного, ідеологічного, морального потенціалу народів. Законодавство покликане бути послідовним відображенням справжнього народовладдя, демократичних надбань людини.

Сукупність нормативно-правових актів у теорії права визначають як законодавство держави. Термін «законодавство» досить широко використовується у правовій системі в основному у значенні як сукупності законів та інших нормативно-правових актів, які регламентують ту чи іншу сферу суспільних відносин і є формально-юридичними джерелами певної галузі права. Цей термін без визначення його змісту використовує і Конституція України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР (статті 9, 19, пункт 12 Перехідних положень). У законах залежно від важливості і специфіки суспільних відносин, що регулюються, цей термін вживається в різних значеннях: в одних маються на увазі лише закони; в інших, передусім кодифікованих, в поняття «законодавство» включаються як закони та інші акти Верховної Ради України, так і акти Президента України, Кабінету Міністрів України, а в деяких випадках – також і нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади.

У науковій та навчальній літературі подається два трактування поняття законодавство: широке і вузьке. Широке трактування включає в поняття законодавства акти законодавчих органів і підзаконні акти (акти органів управління та ін.), вузьке – акти законодавчих органів: закони і постанови парламенту про введення цих законів у дію. Особливістю цього поняття (категорії) є його використання для позначення певних сукупностей, не завжди однакових за формою і за рівнем юридичної сили нормативно-правових актів, які приймаються різними органами держави, посадовими особами, самоврядними організаціями [6, с. 267]. Законодавство постає формою життя права. Законодавство надає нормам права формальну визначеність, яка є однією із основних ознак права. Згідно з тлумаченням Конституційного Суду України від 9 липня 1998 р. поняття законодавства включає закони, міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою, а також постанови Верховної Ради, укази Президента, декре-

ти і постанови Кабінету Міністрів, прийняті у межах їх повноважень і відповідно до Конституції і законів України (Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство»). – м. Київ. – 9 липня 1998 року. – № 12-рп/98). Складовою частиною законодавства є і міжнародні договори, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України шляхом прийняття закону про ратифікацію відповідного договору (ст. 9 Конституції України). За Законом України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 року № 1906-IV чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства.

Отже, законодавство держави – це система всіх упорядкованих певним чином законів даної країни, а також міжнародних договорів, ратифікованих парламентом.

Правові системи розвинутих країн будуються на основі принципу розподілу права на публічне і приватне. Європейсько-континентальна юридична наука визнає поділ права, як правових спільнот, на публічне і приватне необхідним. Публічне право являє собою систему норм права, які об'єднані у певні галузі права, що регулюють державні, міждержавні і суспільні відносини підпорядкованих суб'єктів на основі імперативного методу правового регулювання. Провідною ідеєю даної спільноти є публічний інтерес. До публічних галузей права можемо віднести: конституційне, адміністративне, кримінальне, фінансове, адміністративне процесуальне, кримінальне процесуальне, митне, міжнародне публічне, міжнародне гуманітарне право та інші. Приватне право є системою норм, які об'єднані у галузі права, що регулюють майнові й особисті немайнові відносини юридично рівних осіб на основі диспозитивного методу правового регулювання. Провідною ідеєю даної спільноти є приватний інтерес. До приватних галузей права можемо віднести: цивільне, сімейне, авторське, житлове, трудове, міжнародне приватне право та інші.

Законодавчі органи держави в процесі законотворчості мають враховувати стан суспільної моралі, моральну культуру населення. Адже моральні основи є важливою складовою права, так як закони правової, соціальної, демократичної держави повинні бути справедливими та гуманними. Велику моральну цінність являють собою основні права людини – юридичний вираз її свободи та гідності.

Моральні основи сучасного українського законодавства припускають таку його побудову й практику його застосування, яка базується на нормах, принципах і вимогах моральності, моралі. Норми права, що не відповідають нормам моральності, сприймаються у суспільстві як несправедливі й тому є неефективними у правозастосовній (в тому числі правоохоронній) діяльності.

Моральні основи діючого законодавства проявляються у трьох напрямках: моральна свідомість, моральна діяльність, моральні відносини [9, с. 18]. Моральна свідомість супроводжується усвідомленням моральних цінностей і спонукає суб'єктів до вибору дозволених або заохочувальних законом варіантів поведінки, які в суспільстві визнаються моральними й справедливими. Моральна діяльність – це сукупність вчинків, що відповідають моральним нормам і сприяють досягненню суспільно-значущих результатів. Моральні відносини – це вид суспільних відносин, що виникають між людьми у процесі їхньої діяльності (у тому числі і в правозастосуванні). Мораль включена у різні види діяльності (економічну, політичну, трудову, сімейно-побутову, науково-пізнавальну тощо) і реалізуються в них.

Аналізуючи законодавство нашої держави, можемо підкреслити, що право України в різноманітних своїх проявах демонструє вплив суспільної моралі та загальнолюдських цінностей. Правове регулювання в даному аспекті проявляється в тому, що законодавець наголошує на тому, що однією з підстав виникнення прав і обов'язків є завдання майнової та моральної шкоди іншій особі; поведінка суб'єктів правових відносин має відповідати моральним засадам суспільства; одним із способів захисту прав та інтересів судом є відшкодування моральної (немайнової) шкоди [16, с. 62].

Моральні принципи, норми та цінності знайшли своє відображення у кримінальному, адміністративному, цивільному, сімейному, трудовому та інших галузях права України.

Аналізуючи моральні підвалини публічно-правових норм, можемо зазначити, що у Кримінальному кодексі України від 05.04.2001 року № 2341-III злочинам проти громадського порядку та моральності присвячено розділ XII, який складається з таких статей: ст.ст. 293–304 (наприклад: групове порушення громадського порядку; заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку; хуліганство; наруга над могилою, іншим місцем поховання або тілом померлого; незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини; знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду та інше).

У Кримінальному кодексі України злочини проти моральності поділяють на такі: злочини, що посягають на основні моральні принципи у сфері духовного й культурного життя суспільства (статті 297–300); злочини, що посягають на відносини у сфері сексуальних стосунків (статті 301–303); злочини, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують принцип вільного розвитку особистості й умови нормального розвитку та виховання неповнолітніх (ч. 2 ст. 299, ч. 2 і ч. 3 ст. 300, ч. 2 і ч. 3 ст. 301, ч. 3 ст. 302, ч. 3 і ч. 4 ст. 303, ст. 304). У даному випадку правові норми прямо присвячені захисту саме моральних аспектів життя суспільства, що говорить про визнання суспільством можливої реальної загрози для свого існування в результаті серйозного порушення норм моралі.

У Кримінальному процесуальному кодексі України від 13.04.2012 року № 4651-VI мораль знаходить своє вираження у: ч.1 ст. 55, ч. 4 ст. 55, ч. 1 ст. 61, ч. 1 ст. 128, п. 1 ч. 1 ст. 487 (наприклад: потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди; цивільним позивачем у кримінальному провадженні є фізична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди, та яка пред'явила цивільний позов; при дослідженні умов життя та виховання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого належить з'ясувати: склад сім'ї неповнолітнього, обстановку в ній, взаємини між дорослими членами сім'ї та дорослими і дітьми, ставлення батьків до виховання неповнолітнього, форми контролю за його поведінкою, морально-побутові умови сім'ї та інше).

Аналізуючи положення Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 року № 8073-X, можемо зазначити, що моральні аспекти проявляються у: ст. 178, п. 1 ч. 1 ст. 262, ст. 269 (наприклад: розпивання пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв на вулицях, у закритих спортивних спорудах, у скверах, парках, у всіх видах громадського транспорту (включаючи транспорт міжнародного сполучення) та в інших заборонених законом місцях, крім підприємств торгівлі і громадського харчування, в яких продаж пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв на розлив дозволена відповідним органом місцевого самоврядування, або поява в громадських місцях у п'яному вигляді, що ображає людську гідність і громадську мораль, – тягне за собою попередження або накладення штрафу від одного до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; потерпілим є особа, якій адміністративним правопорушенням заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду та інше).

У Цивільному кодексі України від 16.01.2003 року № 435-IV зазначені аспекти відображені у: п. 3 ч. 2 ст. 11, ч. 4 ст. 13, ч. 1 ст. 19, п. 9 ч. 2 ст. 16, ч. 3 ст. 39, ч. 2 ст. 200, ч. 1 ст. 203, ч. 2 ст. 216, ч. 3 ст. 225, ч. 4 ст. 226, ч. 2 ст. 227, ч. 3 ст. 228 та інших (наприклад, однією з підстав виникнення цивільних прав і обов'язків є завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі; при здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства; самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства; якщо суд відмовить у задоволенні заяви про визнання особи недієздатною і буде встановлено, що вимога була заявлена недобросовісно без достатньої для цього підстави, фізична особа, якій такими діями було завдано моральної шкоди, має право вимагати від заявника її відшкодування; суб'єкт відносин у сфері інформації може вимагати усунення порушень його права та відшкодування майнової і моральної шкоди, завданої такими правопорушеннями; зміст правочину не може супе-

речити Цивільному кодексу України, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам; якщо у зв'язку із вчиненням недійсного правочину другій стороні або третій особі завдано збитків та моральної шкоди, вони підлягають відшкодуванню винною стороною).

У Сімейному кодексі України від 10.01.2002 року № 2947-III у: ч. 4 ст. 3, ч. 2 ст. 5, ч. 9 ст. 7, ст. 9, ст. 11, п. 6 ч. 2 ст. 18, ст. 31, ч. 3 ст. 49, ч. 3 ст. 50 та інших (наприклад, сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства; держава створює людині умови для материнства та батьківства, забезпечує охорону прав матері та батька, матеріально і морально заохочує і підтримує материнство та батьківство; сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства; при вирішенні сімейного спору суд за заявою заінтересованої сторони може врахувати місцевий звичай, а також звичай національної меншини, до якої належать сторони або одна з них, якщо вони не суперечать вимогам Сімейного кодексу, інших законів та моральним засадам суспільства; особа, яка відмовилася від шлюбу, зобов'язана відшкодувати другій стороні затрати, що були нею понесені у зв'язку з приготуванням до реєстрації шлюбу та весілля. Такі затрати не підлягають відшкодуванню, якщо відмова від шлюбу була викликана протиправною, аморальною поведінкою нареченої, нареченого, прихованням нею, ним обставин, що мають для того, хто відмовився від шлюбу, істотне значення (тяжка хвороба, наявність дитини, судимість тощо).

У Кодексі законів про працю України від 10.12.1971 року № 322-VIII в: п. 3 ч. 1 ст. 41, ст. 237-1 тощо (наприклад, додатковою підставою розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу з окремими категоріями працівників за певних умов є вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням даної роботи; відшкодування власником або уповноваженим ним органом моральної шкоди працівнику провадиться у разі, якщо порушення його законних прав призвели до моральних страждань, втрати нормальних життєвих зв'язків і вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя. Порядок відшкодування моральної шкоди визначається законодавством).

Важливим є той факт, що щодо окремих видів трудової діяльності суспільство висуває підвищені моральні вимоги, передбачені положеннями окремих законів та підзаконних нормативно-правових актів (наприклад, щодо суддів, прокурорів).

Так, 1) у Конституції України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР у ст. 148 зазначено, що суддею Конституційного Суду України може бути громадянин України, який володіє державною мовою, на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ятнадцять років, високі моральні якості та є правником із ви-

знаним рівнем компетентності; 2) у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 року № 1402-VIII у ст. 18 зазначено, що суддею, уповноваженим здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, може бути обрано суддю зі стажем роботи суддею не менше десяти років, досвідом здійснення кримінального провадження в суді і високими морально-діловими та професійними якостями. У разі відсутності в суді суддів з необхідним стажем роботи суддя, уповноважений здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, обирається з числа суддів, які мають найбільший стаж роботи на посаді судді; у ст. 73 зазначено, що відбірковий іспит проводиться Вищою кваліфікаційною комісією суддів України у формі анонімного тестування з метою перевірки рівня загальних теоретичних знань кандидата на посаду судді у сфері права, володіння ним державною мовою, особистих морально-психологічних якостей кандидата; 3) у Законі України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 року № 1697-VII у ст. 8-1 зазначено, що членами конкурсної комісії повинні бути особи, які мають бездоганну ділову репутацію, високі професійні та моральні якості, суспільний авторитет, а також значний досвід діяльності у сфері запобігання або протидії корупції; у ст. 40 зазначено, що на посаду Генерального прокурора України може бути призначений громадянин України, який має високі морально-ділові, професійні якості та організаторські здібності.

Моральні та правові норми, які постають різновидом соціальних норм знаходяться в тісному зв'язку і взаємодією з етичними нормами, правилами доброчесності. Юридична етика є складовою регулювання відносин у суспільстві, поєднує в собі теоретичні, нормативні положення. Юридична етика покликана вивчати сутність, функції, специфіку морально-професійних вимог до діяльності юриста.

Етичні правила щодо окремих видів трудової діяльності, до яких суспільство висуває підвищені вимоги, також передбачені положеннями окремих законів та підзаконних нормативно-правових актів (наприклад, щодо суддів, прокурорів, адвокатів).

Так, 1) у Законі України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 року № 1697-VII у ст. 19 зазначено, що прокурор періодично проходить підготовку у Національній академії прокуратури України, що має включати вивчення правил прокурорської етики; додержуватися правил прокурорської етики, зокрема не допускати поведінки, яка дискредитує його як представника прокуратури та може зашкодити авторитету прокуратури; прокурор зобов'язаний щорічно проходити таємну перевірку доброчесності; у ст. 43 зазначено, що прокурора може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності у порядку дисциплінарного провадження у зв'язку із систематичним (два і більше разів протягом одного року) або одноразовим грубим порушенням правил прокурорської етики та ін.; 2) у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 року № 1402-VIII у ст. 94 зазначено, що члени Вищої кваліфікаційної комісії суддів України повинні у своїй діяльності та поза її межами дотримуватися найвищих стандартів етичної поведінки, в тому числі принципів та правил етики, які застосовуються

до суддів; у ст. 56 зазначено, що суддя зобов'язаний дотримуватися правил суддівської етики, у тому числі виявляти та підтримувати високі стандарти поведінки у будь-якій діяльності з метою укріплення суспільної довіри до суду, забезпечення впевненості суспільства в чесності та непідкупності суддів; у ст. 59 вказано, що результати моніторингу способу життя судді можуть також використовуватися для оцінки дотримання суддею правил суддівської етики; у ст. 79 зазначено, що Вища рада правосуддя може відмовити у внесенні Президентом України подання про призначення судді на посаду виключно у зв'язку із наявністю обґрунтованого сумніву щодо відповідності кандидата критерію доброчесності чи професійної етики або інших обставин, які можуть негативно вплинути на суспільну довіру до судової влади у зв'язку з таким призначенням; у ст. 87 визначено, що громадська рада доброчесності утворюється з метою сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності для цілей кваліфікаційного оцінювання; у ст. 106 зазначено, що суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження у зв'язку із допущенням суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу та ін.; 3) у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 року № 5076-VI у ст. 9 зазначено, що кваліфікаційний іспит полягає у виявленні теоретичних знань у галузі права, історії адвокатури, адвокатської етики особи, яка виявила бажання стати адвокатом, а також у виявленні рівня її практичних навичок та умінь у застосуванні закону; у ст. 20 зазначено, що під час здійснення адвокатської діяльності адвокат має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правової допомоги, необхідні для належного виконання договору про надання правової допомоги; у ст. 21 зазначено, що під час здійснення адвокатської діяльності адвокат зобов'язаний дотримуватися присяги адвоката України та правил адвокатської етики; у ст. 27 зазначено, що зміст договору про надання правової допомоги не може суперечити Конституції України та законам України, інтересам держави і суспільства, його моральним засадам, присязі адвоката України та правилам адвокатської етики та ін.

Аналізуючи аналітичні та статистичні дані щодо стану здійснення правосуддя в Україні за 2015 – 1 півріччя 2016 рр., можемо зазначити, що відповідно до питання щодо вчинення кримінальних злочинів за даний період було розглянуто 2,6 % проваджень з постановленням вироку щодо злочинів проти громадського порядку та моральності [18]. У 2015 році потерпіло від злочинів 74,2 (83%) тис. фізичних осіб, з них 32,5 (43,8%) тис. жінок, а також 2,6 (2,7%) тис.

неповнолітніх. Завдано матеріальної та моральної шкоди – 61,8 тис. особам або 83,3 відсоткам потерпілих (2014 рік – 66,7 тис. або 80,3 %). За вироками, що набрали законної сили у 2015 році, засуджено 94,8 (102,2%) тис. осіб, з них майже 11 (11,6%) тис. жінок. На період I півріччя 2016 року, в Україні на розгляді в місцевих загальних судах знаходилось 539 590 справ і матеріалів з урахуванням злочинів проти громадського порядку та моральності.

На основі аналітичних та статистичних даних можемо зазначити види кримінальних покарань та злочинів проти громадського порядку та моральності за вироком, що набрав законної сили. Усього засуджено осіб за всі види злочинів – 46 835 осіб (I п. 2015 р.), 39757 осіб (I п. 2016 р.). Як основні види покарань: штраф – 8 992 (19,20 %) (I п. 2015 р.), 8 259 (20,77 %) (I п. 2016 р.); позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – 4 (0,01 %) (I п. 2015 р.), 1 (0,00 %) (I п. 2016 р.); арешт – 1 805 (3,85 %) (I п. 2015 р.), 1 595 (4,01 %) (I п. 2016 р.); позбавлення волі на певний строк – 9 479 (20,24 %) (I п. 2015 р.), 8 476 (21,32 %) (I п. 2016 р.). Як додаткові покарання: конфіскація майна – 1 099 (2,35 %) (I п. 2015 р.), 767 (1,93 %) (I п. 2016 р.); позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю – 1 313 (2,81 %) (I п. 2015 р.), 920 (2,31%) (I п. 2016 р.) [18].

На окрему увагу заслуговує прийнятий 20 листопада 2003 року № 1296-IV Закон України «Про захист суспільної моралі», який покликаний встановити правові основи захисту суспільства від розповсюдження продукції, що негативно впливає на суспільну мораль. Зважаючи на те, що суспільна мораль є явищем багатограним, заснованим на традиційних духовних і культурних цінностях народу, тому вона не може бути повністю захищеною виключно шляхом накладення обмежень на розповсюдження інформації еротичного, сексуального чи порнографічного характеру, а також інформації з елементами насильства та жорстокості. Тому доцільно в нормативному порядку розширити перелік видів інформації, що є загрозою для суспільної моралі, а також розробити реальні та ефективні механізми контролю за розповсюдженням такої інформації.

11 лютого 2016 року постановою Кабінету Міністрів України № 65 було затверджено Правила етичної поведінки державних службовців задля регулювання моральних засад діяльності державних службовців, що полягають у дотриманні принципів етики державної служби. Відповідно до даних Правил державні службовці у своїй діяльності керуються принципами етики державної служби, що ґрунтуються на положеннях Конституції України, законодавства про державну службу та запобігання корупції, а саме: служіння державі і суспільству (передбачає чесне служіння і вірність державі; забезпечення державних інтересів під час виконання завдань та функцій держави; сприяння реалізації прав та законних інтересів людини і громадянина; формування позитивного іміджу держави); гідної поведінки (передбачає повагу до гідності інших осіб; ввічливість та дотримання високої культури спілкування; доброзичливість і запобігання виникненню конфліктів у стосунках з громадянами; недопущення,